

İslamda humanitar insan hüququ

İslam (ərəbcə-itaət etmə), müsəlmanlıq - ən yayılmış dinlərdən biridir. İslam VII əsrin əvvəllərində Qərbi Ərəbistanda, Hicazda meydana gəlmiş və həmin dövrdə də onun prinsipləri formalaşmağa başlamışdır. Ərəbistan yarımadasında VII əsr cəmiyyətinde sosial - iqtisadi və ümumbaşəri dəyərlərin müasir anlamı demək olar ki, mövcud deyildi.

Məlumdur ki, həmin dövr bəşər tarixinin cəmiyyətin həyat şəraiti baxımından ən ağır dövrü kimi xatırlanır. Bu dövrdə silahlı münaqişələr də vəhşi karakter daşıyırdı. Dağıntılar, amansızlıq, canlıların və ölümlərin bədən üzvlərinin kəsilməsi, əmlakın məhv edilməsi həmin dövrün yayılmış hadisələri idi. Döyüşçülər və qeyri-döyüşçülər arasında heç bir fərq qoyulmur, qadınlar, uşaqlar, qocalar, yaralılar heç bir mühafizədən istifadə etmirdilər. Əmlakın xarakterindən asılı olmayaraq dağıdılmasına heç bir məhdudiyət nəzərdə tutulmurdu. Hərbi əməliyyatların əsas prinsipi "zərurət qanun tanımı" qaydası idi. İslam cəmiyyət və onda davranış haqqında öz baxışlarını irəli sürdü. Bu baxışların mənbəyi Quran və sünnə idi. Quran sözünün mənası "oxumaq", "tələffüz" etmək, daha doğrusu, Allahdan Məhəmməd əleyhissəlam nazil olan sözlərin oxunması, tələffüz edilməsi deməkdir. Müsəlmanlar Quranı Allahın kəlamı, ilahi vəhy hesab edirlər. Qurani-Kərim müsəlmanlığın dini-fəlsəfi, hüquqi qaynağı olmaqla yanaşı, həm də çox mühüm bir ədəbi-tarixi sənəmdir. Sünnə (ərəbcə adət, hərəkət tərz, davranış) - Məhəmməd Peyğəmbər və onun kəlamları haqqında hədisləri təşkil edən müqəddəs rəvayətlər məcmusu, sünnilik məzhəbinə etiqad edən müsəlmanların müqəddəs kitablarıdır. Sünnə Qurana izahlı əlavələr verir və dini əhəmiyyətinə görə Qurandan sonra ikinci yeri tutur. Artıq Quranın ilk ayələrində hərbi əməliyyatların aparılması haqqında göstərişlər öz əksini tapmışdır. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri kimi çıxış edən mərhəmət və humanizm islam üçün seçiyəvi olan cəhətlərdir. İslam təlimi insana düzgün yol göstərmək işində kobudluq və zor işlətməyi qətiyyətlə rədd edir. Bunu tarixi hadisələrlə səsleşən bir sıra sənədlərin təmsilində açıq-aydın görmək olar. Məsələn, islam qoşunlarının Mavəreül vilayətlərinin, Ermənistanın, Şirvanın, Muğanın və s. əhalisi ilə bağladığı müqavilələrdə yerli sakinlərin təcə əmin-amanlığın təmin edilməsi, mülkiyyətinin qorunub-saxlanması deyil, həm də dini etiqad azadlığının, öz məbədlərində və səcdəgahlarında dini ayin və mərasimləri sərbəst icra etmək haqqının toxunulmazlığı xüsusi təndlə qeyd olunurdu. Digər tərəfdən, Peyğəmbərə mötəbər hədisləri, həmçinin, erkən müsəlman icmasının nüfuzlu nümayəndələrinin həyat və əməllərinə dair məlumatlar sübut edir ki, o vaxt hərbi əməliyyatların aparılması belə insaniyyət müləhizələri əsasında ölçülüb-biçilirdi. Allahın elçisi əmirələrə və sərkərdələrə tapşırırdı ki, özbaşnalığa, uşaqların, qadınların, qocaların və xəstələrin öldürülməsinə, tarlaların, zəmirin, bağ və bostanların talan edilməsinə, ibadət yerlərinə və xeyriyyə tikililərinə ziyan vurulmasına yol verməsinlər. Fəcrülislam dövründə dair mənbələrdə xəlifə Əbu-Bəkr əs-Siddiqin belə bir, ibrətamiz nəsihətinə tez-tez rast gəlmək olar: "Yaralı adamları vuruşmayın, axı onun şərafı artıq əlindən getmişdir". İbn-əl Əsir göstərir ki, Əbu Bəkr islam döyüşçülərinə belə öyüd nəsihət verirdi: "Düşmənləri şikəst etməyin, nə kiçik uşaqları, nə də

çox qoca adamları, nə də qadınları öldürməyin, xurma ağaclarını qırıb yandırmayın, meyvə ağaclarını tələf etməyin, yemək üçün olandan başqa qoyun, inək və dəvələri kəsməyin. Siz hücrələrdə dini ayinlə məşğul olan adamların yanından keçəcəksiniz, onları rahat buraxın və məşğələrinə mane olmayın". A.Paşazadə qeyd edir ki, hətta düşmənin təhlükəsiz sığınacaq istəməsinə rədd cavabı verilməməlidir - islam düşməne də himayədarlıq göstərməyi tövsiyə edir. Əgər (başqına uğrayan) müşriklərdən biri səndən aman istəsə ona aman ver, ki, o, Allahın kəlamını (Qurani) dinləsin. Sonra (islami qəbul etmədiyi təqdirdə) onu əmin olduğu (müşriklərin yaşadığı) yerə çatdır. Çünki onlar (haqqı) bilməyən bir tayfadır!" (ət-Tövbə surəsi, ayə 6) Əli Hümət Bərki və Osman Kəskioğlu İsrə və Nəcm surəsinin ayələrindəki təbliğati 12 hökm halında cəmləşdirmiş, onlardan 7-cisi belə ifadə olunmuşdur: "Nahaq yerə heç kimi öldürməyin. İnsan qanı tökmək ən böyük günahdır. İnsanı öldürmək ən pis canavarlıqdır. İnsanların mədəni səviyyəsi, həyatı təhlükəsizliyi ilə ölçülür. Mədəni insan, insan öldürməz. Yaxud belə rəvayət olunur ki, günlərin birində bir ərəb Peyğəmbərin bir uşağı qucağına alıb, öpdüyünü görmüş və təəcübülə: "On uşağın var, heç birini öpməmişəm" - demişdi. Məhəmməd əleyhissəlam ona "Mərhəmət etməyə nə mərhəmət olunmaz" deyər cavab vermişdi. Beynəlxalq humanitar hüquq müharibənin qadağan edilməsini qarşısına bir məqsəd kimi qoymasa da, hər bir halda himayədə olan şəxslərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün döyüşən tərəflər arasında sülh müqavilələrinin bağlanması dəstəkləyir. Qeyd etmək lazımdır ki, islamda həmişə sülhə meyl, mübahisəli məsələlərin müqavilələrin bağlanması yolu ilə həlli və müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi zəruriliyi tövsiyə olunur. Müharibələrdən çəkinmək, sülhə meyl etmək, sülh təklifinə hörmətlə yanaşmaq, barışığa gəlmələri bağışlamaq, ancaq özünə qarşı döyüşənlərlə döyüşmək kimi müddəalar Qurbanın müxtəlif ayələrində öz təsbitini tapmışdır. İslamiyyətdən əvvəl, ərəblər arasında ard-arası kəsilməyən müharibələr olurdu. Onların içində ən qanlı və təhlükəliyəndən biri Fisar müharibəsi olmuşdur. Haram aylar (Məhərrəm, Rəcəb, Zilqədə, Zilhicce) baş verdiyi üçün bu hərbi belə adlandırılmışdır. Bu müharibə Qüreyş ilə Kaus qəbiləsi arasında baş verərək dörd il davam etmiş və nəhayət sülh sazişi ilə başa çatmışdır. Həzrəti Peyğəmbər də bu müqaviləni bağlayanlar arasında olmuşdur. Ona Peyğəmbərlik verildikdən sonra bu müqavilədən bəhs edərkən belə demişdir: "Bu gün də, elə bir müqaviləni bağlamağa dəvət olunsam, onu tərəddüdsüz qəbul edərdəm". Beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri də müqavilə öhdəliklərinin vicdanla yerinə yetirilməsidir. Bu müddəa Qurani-Kərimdə öz ifadəsini tapmışdır: "Müqavilə bağladıqdan sonra sizə qarşı bir naqislik etməmiş (onun şərtlərini pozmamış) və sizin əleyhinizə heç kəsə yardım göstərməmiş müşriklər istisnadır. Onlarla əhdinizə axıra qədər (müddəti bitənədək) vəfa edin. Şübhəsiz ki, Allah müttəqiləri (əhdi nahaq yerə pozmaqdan çəkinənləri) sever. (ət-Tövbə surəsi, ayə 4). "Onlar sizinlə doğru-düzgün davranıdığa (əhdi pozmadığa) siz də onlarla doğru-düzgün dolanın". Həqiqətən, Allah müttəqiləri (xəyanət-dən, əhdi pozmaqdan çəkinənləri) sever". (ət-Tövbə surəsi, ayə 7). "Əgər əhd bağladıqdan sonra andlarını pozsalar və dininizi yamanlayıb təhqir etsələr, (sözlərinin üstündə durmayan) küfr başçıları ilə vuruşun". (ət-Tövbə surəsi,

ayə 12). "Kim bağışlasa və banşığa gəlsə, onun əcri Allahın öhdəsindədir" (əş-Şura surəsi, ayə 40). "Əgər onlar (düşmənlər) sülhə meyl edərlərsə, sən də ona meyl et" (əl-Ənfal surəsi, ayə 61). "Kim ki, sizə qarşı təcavüz etdi, siz də ona qarşı təcavüz edin, eynən o sizə qarşı təcavüz etdiyi kimi" (əl-Bəqərə surəsi, ayə 194) Kim ki, sizə səlamı-sülh dilədi, bu dünya həyatının təsadüfləri (mal-dövlət, mənfəət) ardınca qaçaraq, ona deməyin ki, "Sən mömin deyilsən", (ənNisa surəsi, ayə 94). Həqiqətən, Allah onlara kömək etməyə qadirdir. O kəslərə ki, haqsız yerə, təcavüz "Rəbbimiz Allahdır" deyirlər deyər öz yurdlarından çıxarılmışlar. (əl-Həcc surəsi, ayə 39-40). "Sizinlə döyüşənlərlə Allah yolunda siz də hərbi edin. Təcavüz etməyin, zira Allah təcavüz edənləri heç sevməz" (Bəqərə surəsi, ayə 190). İslamşünaslar bu ayəni "müharibə aparılmasına yalnız özünümüdafiə məqsədilə, həm də dəqiq müqavimət göstərməyə çağırırlar. "Başqasını öz ev-eşiyindən məhrum etməyə çalışsan, onu öz torpağından didərgin salmağa, ona mənəvi köləlik aşılamağa səy göstərən adam dəhşətli bir cinayət işləmiş olur və onu rədd etmək zəruridir". İslam müharibəni yalnız o vaxt məqbul hesab edir ki, adamların həyatı təhlükə qarşısında qalmış olsun və onları müdafiə etmək üçün başqa bir yol olmasın. Quranda silahlı münaqişələrlə bağlı hüquqi tənzimləri tapmış məsələlərdən biri əsirlərlə davranışdır. Əsir problemi və onun həllinə islamın ilk illərində baş vermiş silahlı münaqişələr zamanı daha çox təsadüf olunur. İslamda ilk hərbi olan Bədir döyüşü" zamanı çoxlu əsir götürülmüşdü. Həzrəti Peyğəmbər əsirləri müsəlmanlar arasında böldü. Onları incitməməyi əmr etdi. Əsirlərə təmiz paltar verilməsini söyləyən Peyğəmbər onlara qarşı nə ediləcəyini hələ bilmirdi. Əsirlərin arasında Şüheyl ibni Əmr adında birisi var idi ki, bu adam çox məşhur xətib idi və Peyğəmbərin əleyhinə hər zaman nitq söyləyərdi. Həzrəti Əmr bu adamın bundan sonra Peyğəmbərə əleyhinə danışmasının qarşısını almaq üçün iki dişinin çəkilməsini təklif etmişdir. Peyğəmbərimiz, "mən bir adama cəza versəm, Allah da mənə Peyğəmbər olsam da, eyni cəzanı verər", demişdi." Bədir döyüşü zamanı əsir götürülənlərin taleyi ilə əlaqədar Peyğəmbər və onu müşayət edənlər arasında müzakirə keçirildi. Bəziləri əsirlərə görə xərac almağı təklif etdi. Sonradan xəlifə olmuş Əmr əl-Əhsən adlı əmir əhməyi tələb edirdi. Peyğəmbər onu müşayət edənlərin əksəriyyətinin fikrini qəbul edib hərbi əsirlərə görə xərac alıb onları azadlığa buraxmağı qərara aldı. N.V.Jdanov bununla da əsirlərlə davranış sahəsində prezident yarandığını qeyd edir. Beynəlxalq humanitar hüquq döyüş əməliyyatları başa çatdıqdan sonra əsirlərin repatriasiyasını tələb edir. Bu müddəalar Quranın ayələrində öz əksini tapmışdır. Belə ki, silahlı münaqişə başa çatdıqdan sonra əsirlərin fidyə əvəzinə azad edilməsi və ya pulsuz-parasız buraxılması Məhəmməd surəsinin 4-cü ayəsində təsbit olunmuşdur: "(Ey möminlər!) Kafirlərlə (döyüş meydanında) qarşılaşdığınız zaman boyunlarını vurun. Nəhayət, onlar məğlub (əzib şilküt) etdikdə, (qaçmasınlar deyər, əl-ayaqlarını) kəndirle möhkəm bağlayın. Sonra da müharibə bitdikdə onları ya (boyunlarına minnət qoyub) meccani, ya da fidyə müqabilində azad edin! (İstənilən əsirləri bağışlayıb pulsuz-parasız azad edə, ya onları mübadilə edə,

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

ya da müəyyən məbləğ pul, mal müqabilində buraxarsınız). (Əmr) beledir! Əgər Allah istəsəydi, onlardan (başqa cür-müharibəsiz də) intiqam ala bilərdi. Lakin O sizi bir-birinizlə imtahana çəkmək üçün (vuruşmağınızı əmr etdi)". Bəqərə surəsinin, 177-ci ayəsində əsirlərin azad edilməsini mahını sərf edən şəxslərin əməli əlqışları: "Allaha ibadət və yaxşılıq üzünüzü Şərəf və Qərbə döndərməkdə deyil. Əsl xeyir ki, Allaha, axirət gününə, mələklərə, kitabə, peyğəmbərlərə inanır. Malını qohumlara, yetimlərə, yoxsullara, yolda qazılanlara bir şey istəyənlərə, əsirləri azad etməyə seve-seve verir". Beləliklə, Qurani-Kərimi hərbi əsirlərlə bağlı aşığıdakı nəzərdə tutur: hərbi əsirlər döyüş əməliyyatları qurtarıqdan sonra azad edilməli və ya düşmənin hakimiyyəti altında olan həmvətənlərlə dəyişdirilməli və ya xəracla azadlığa buraxılmalıdır. Burada qərar qəbul etmək siyasi rəhbərin öhdəsinə buraxılır. Göstərilən nəticələr islamşünasların həmin məsələlərə həsr edilmiş əsərlərində dö öz əksini tapıb. Belə ki, Vahbat əz-Zəhəyalinin "Müsəlman hüququnda müharibənin nəticələri". Əli Mənsurun "İslam və beynəlxalq hüquq". Məhəmməd Kamal Addin İmanın "İslam beynəlxalq hüquqda müharibə və sülh" əsərlərində həmin müddəalar da öz ifadəsini tapmışdır. Ölümlərə hörmət islamda mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. Müsəlmanlar bütün döyüşlərdən sonra ölümlərin hansı tərəfə mənsub olmasından asılı olmayaraq, onları dəfn edirdilər. Bədir zəfərindən sonra müşriklər ordusu müsəlmanlarla vuruşda bir gün belə tab gətirmədən qaçmış, ölümlərini toplayıb götürməmişdilər. Müsəlmanlar onları dəfn etdilər". Əli Hümət Bərki və Osman Kəskioğlu Hicrətin üçüncü ilində baş vermiş Uhud hərbi zamanı dö-

yüş meydanlarında qalmış ölümlərə qarşı törədilən hərəkətləri bu cür təsvir edirdi: "Qüreyş qadınları bu davada insanlığa yaraşmayan vəhşi hərəkətlər etmiş, ölümlərə sataşaraq, şəhid müsəlmanların burun və qulaqlarını kəmişdilər. Əbu Süfyanın arvadı Hind ölümlərin üzvlərindən bir sıra boyunbağı qayıraraq bağlamışdı. Hind bundan daha bəterini edərək, şəhidlərin böyüyü Seyyidü-Şühəda Həməzənin qamını dəşərək çiynini qoparmış və onu yemək istəmiş, ağzında çeynəsə də uca bilməmişdi". Müsəlmanlar ölümlərini dəfn etmək üçün oraya gəldikləri zaman qarşılaşdıqları mənərə ürək parçalayan idi. Qüreyş ölümlərini qulaq və burunlarını kəsərək onları elə buraxmışdılar. Peyğəmbərimiz əməsi Həməzəni axtarmağa başladı. Onu görəndə, ürəyi parçalandı. Burun, qulaqları kəsilməmiş, qamı deşilməmiş, ciyəri çıxarılmış bir halda idi. Aslanlar aslanı Həməzəni bu halda görəndə Peyğəmbər çox pis oldu və "mənim üçün bundan daha böyük bir müsibət ola bilməz", dedi. Sonra bu təsirin oyatdığı hisslə: - And olsun ki, bir gün onlara qalib gələcək, onların ölümlərini elə bir hala qoyacağam ki, ərəblərdə misli görünməmiş olsun! Bunun üzərində bu ayələr nazil oldu və Allah Peyğəmbərinə insanlığa nümunə olacaq bir dərs verdi: "Əvəzində bir cəza verəcəksinizsə, sizə verilənin eynisi ilə cəzalandırın. Əgər sən bir edəcəksiniz, səbr etmək, xeyirli olur. Ya Məhəmməd Sən səbr et. Sənin səbrin Allahın lütfüylədir. Onlar üçün qəmgin olma, onların etdikləri işlər üzündən narahat olub sızılma". (Naxı surəsi, ayə: 126-127)" Bundan sonra Məhəmməd səbr etmiş və ölümlərə təcavüz etməyi müsəlmanlara qadağan etmişdir.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru